

Ю. Ващенко, канд. юрид. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ БОРЬБЫ С ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕДНОСТЬЮ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Статья посвящена анализу основных требований законодательства ЕС относительно формирования и реализации государственной политики, направленной на борьбу с энергетической бедностью, и формулированию предложений по их имплементации в национальное законодательство Украины.

Ключевые слова: государственная энергетическая политика, энергетическая бедность, права потребителей энергии, социально уязвимые потребители энергии.

Y. Vashchenko, PhD in Law, docent
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR TACKLING ENERGY POVERTY IN UKRAINE IN CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The article is devoted to analysis of the main issues of the EU legislation regarding development and implementation of state policy aimed at Tackling Energy Poverty and development of proposals on its implementation into national legislation of Ukraine.

Key words: state energy policy, energy poverty, energy consumers rights, vulnerable energy consumers.

УДК 347.764 (477)

Н. Пацурия, канд. юрид. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ДЖЕРЕЛА СТРАХОВОГО ПРАВА

У статті досліджуються питання визначення змісту та видів джерел страхового права.

Ключові слова: джерела права, законодавство, звичай ділового обороту, судова практика.

Вступ. Належний рівень страхового законодавства, як зовнішньої форми страхового права, є умовою досягнення поставлених цілей і завдань, формування належної нормативно-правової бази спрямованої на: стимулювання розвитку страхової діяльності; усунення необґрунтованих регулятивних обмежень діяльності суб'єктів страхової справи; прозорість нормативного регулювання і наглядових заходів за страховою діяльністю тощо. Починаючи з 1991 року розвиток законодавства незалежної України про страхування триває. Слід відзначити, що при всіх позитивних змінах в правовому регулюванні страхової діяльності в Україні, законодавець не вирішив усіх правових проблем, що існують у цій сфері. Проте, страхове законодавство у класичній структурі джерел права виступає лише одним із його видів. Доктрина господарського права піз джерелами права розуміє одночасно як змістовні, так і формальні джерела права, і розглядає їх як сукупність соціальних регуляторів, в які включає як соціальні норми, так і судову практику [1, с.152], що без сумніву можна екстраполювати на джерела страхового права. При цьому у структурі джерел господарського науковці, зокрема виділяють [1, с. 155-156] три блоки, до яких відносять: 1) блок формально-юридичних (інституційних), джерел, які збігаються із формою права як способом внутрішньої організації та зовнішнього виразу правил поведінки, що містяться в нормах права [14, с. 40]; 2) блок інші соціальних (поза-юридичних) джерел, що існують в якості певних фактів соціальної дійсності (моралі, звичаї); 3) блок судової практики, яка займає особливе місце в системі джерел господарського права, що є результатом судового регулювання та впливає на практику правозастосування, що, в своє чергу впливає на фактичне формування страхових відносин в суспільстві, і як наслідок, може впливати на зміну страхового законодавства.

Актуальність теми дослідження. Питання формування та розвитку страхового законодавства не одноразово ставали предметом наукового дослідження [9; 17; 27, 11]. Натомість проблематика джерел страхового права, визначення їх видів та змісту жодного

разу не піддавалися науковому аналізу у галузевій юридичній літературі.

Теоретичну основу для написання статті становлять праці таких науковців, як: О.А. Беляневич, О.М. Вінник, А.Б. Венгеро, С.Л. Зівс, С.Ф. Кечек'ян, А.М. Колодій, М.М. Марченко, М.І. Матузов, А.В. Міцкевич, В.С. Нерсесянц, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомиров, М.В. Цвік, О.Ф. Черданцев, О.П. Шебанов, Ю.С. Шемчушенко, В.С. Щербина, Л.С. Явич та інші.

Цілями статті є визначення змісту і видів джерел страхового права, та формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

Основний зміст. Виходячи із вище наведеної класифікації джерел, до джерел страхового права, які характеризуються формально-юридичним критерієм, слід віднести страхове законодавство. Термін "законодавство" в цілях даної статті застосовується у широкому розумінні.

Перелік нормативно-правових актів які входять до складу законодавства фактично викладено у Рішенні Конституційного суду України від 09 липня 1998 року № 12-РП/98 [26] відповідно до якого термін "законодавство" охоплює закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, ухвалені в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

Із наведеного переліку формально-юридичних джерел, на нашу думку, слід окремо виділити міжнародне законодавство як джерело страхового права України. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Вказана норма про дублювання також у ст. 19 Закону України "Про міжнародні договори України".

В Україні правове регулювання ринку страхування ґрунтується на нормах Закону України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу у

пріоритетних сферах адаптації" [23] та орієнтується на законодавство ЄС і рекомендації таких організацій, як Міжнародна асоціація органів нагляду за страховою діяльністю і Організація економічного співробітництва та розвитку. Метою гармонізації законодавства України із законодавством ЄС у сфері страхування є: а) забезпечити доступ всіх громадян держав-членів ЄС до максимально широкого переліку страхових продуктів та б) гарантувати, що страхові компанії, уповноважені здійснювати операції у державі-члені ЄС, можуть проводити свою діяльність на території всього ЄС [18]. Глобалізація сучасного світу, і як наслідок глобалізаційні процеси трансформації права як фактору соціальної регуляції, не передбачають і не означають поглинання самобутнього, індивідуального спільним та знеособленим. Саме тому питання адаптації страхового законодавства України до законодавства Європейського Союзу, мають вирішуватися саме в контексті взаємодії складних систем (ЄС та національної держави), а не перетворення їх в єдине ціле [1, с.161].

Інтеграція України до Європейського Союзу не можлива без приведення українського законодавства у відповідність до права ЄС. Процес адаптації, розпочатий з моменту набрання чинності Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами [24], згідно якої наша держава проголосила курс на наближення свого законодавства до законодавства та права ЄС, не є простою справою, враховуючи складність та значний обсяг нормативного матеріалу у всіх пріоритетних напрямках адаптації. З іншого боку, також слід мати на увазі сучасні процеси глобалізації, що мають місце в світі, про які були окремо зазначено Президентом України в Посланні до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки" [21]. Подальший розвиток України як в соціальному, так і в економічному і тим більше правовому плані не може не враховувати такі процеси.

Правовою підставою для формування страхового законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС) та створення в рамках ЄС єдиного ринку страхових послуг стало укладання Договору про заснування європейської спільноти від 21 березня 1957 року [5] та Договору про створення Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 року [6].

Питання про належність регулювання фінансових послуг до права ЄС базується на головній меті Європейського Союзу – створенні Єдиного Ринку в межах ЄС (перша опора ЄС). Тому повноваження інституцій ЄС в даній сфері з'являються з моменту створення Європейського Економічного Співтовариства. На даний момент ці повноваження закріплені в Договорі про заснування Європейського Співтовариства, що був підписаний в Римі 25 березня 1957 року (в редакції договору, підписаного в Амстердамі 2 жовтня 1997 року). В той же час ці повноваження, які є комплексними, не консолідовані в межах тексту договору, хоч і знаходяться в межах чотирьох свобод, які є основою спільного (внутрішнього) ринку ЄС. Таким чином, різні аспекти регулювання інститутами ЄС фінансових послуг відносять до повноважень у сфері свободи руху капіталу та платежів (статті 56 – 60 Договору про ЄС), свободи надання послуг (статті 49 – 55 Договору про ЄС) та свободи заснування (статті 45 – 48 Договору про ЄС). Крім того, на питання регулювання фінансових послуг певною мірою впливає також валютна політика ЄС та діяльність Європейського Центрального Банку (мета валютної політики

та організаційні засади ЄЦБ визначаються положеннями розділу VII частини третьої Договору про ЄС).

Безумовно, процес адаптації законодавства вимагає посилення аналітичної складової. Цьому сприятиме максимальне використання потенціалу науково-дослідних інституцій та неурядових аналітичних центрів. Органи державної влади повинні співпрацювати з "мозковими центрами" для отримання допомоги при вирішенні суперечливих питань, розробки практичних рекомендацій з урахуванням інтересів та особливостей України, прийнятті рішень серйозної політичної природи та ін. Прикладом такої співпраці є ефективне функціонування Комітету з питань європейської інтеграції польського Сейму. Адаптація чинного українського законодавства до законодавства ЄС – обов'язкова передумова успішної реалізації європейських прагнень України. Розуміння важливості та складності цього процесу, конструктивна співпраця всіх пілок влади, вдале застосування підходів та методів до багатогранності європейського правового поля, а також врахування досвіду асоційованих країн ЄС дасть позитивний результат [18].

Оскільки вітчизняне страхове право знаходиться у стадії становлення, воно активно вбирає в себе іноземний трьохсотлітній досвід регулювання страхових відносин. Норми, що регулюють страхову діяльність, містяться в ряді міжнародних договорів. Слід відзначити Угоду про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами і їх державами-членами [24], згідно якої наша держава проголосила курс на наближення свого законодавства до законодавства та права ЄС, не є простою справою, враховуючи складність та значний обсяг нормативного матеріалу у всіх пріоритетних напрямках адаптації. Міжнародне право має значний вплив на страхування в Україні. Проголошена законодавцем інтеграція у європейський та світовий страхові ринки обумовлює вплив і проникнення міжнародного права в сферу страхування нашої країни, яке вбирає в себе багато елементів світового страхового ринку: термінологію, звичаї, види та правила страхування і т.д.

Сучасні науковці Г.К. Голушко і С.В. Дедік виділяють проблемні питання страхового законодавства та вказують на його наступні недоліки: 1) відсутність систематизації; 2) відсутність однакового, чіткого і вичерпного регулювання договірних відносин; 3) відсутність належного рівня державного регулювання нагляду (контролю) за здійсненням страхової діяльності; 4) відсутність законодавчо встановлених цілей, завдань, принципів, загальних умов і порядку проведення обов'язкового страхування [4, с. 18].

При висвітленні питання про формально-юридичні джерела страхового права необхідно окремо звернути увагу на локальне нормотворення суб'єктів страхової діяльності. Зокрема на проблему існування в системі джерел страхового права України Правил страхування. З цього питання позиція вчених неоднозначна. Цивільний кодекс України [28] та Закон України "Про страхування" [25], закріплюючи загальне правило про виникнення страхових зобов'язань із договору та можливості визначення його умов в правилах страхування відповідного виду, тим самим висуває дані правила в розряд специфічних регулятивних норм.

На нашу думку, Правила страхування не можуть бути визнані джерелом страхового права, оскільки не володіють загальнообов'язковою для страховика і страхувальника силою. Однак не можна заперечувати їх регулятивного значення для конкретних страхових відносин, коли на їх застосування прямо вказується в самому договорі (полісі страхування, страховому сертифікаті) і коли вони викладені в одному документі з договором (страховим

полісом) або долучені до нього, що повинно бути засвідчено відповідним записом в договорі.

На вказану позицію пристав і Верховний суд України, який у Листі від 19 липня 2011 року "Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування" [12], розглядаючи проблемні питання ознайомлення страховиками страховальників з правилами страхування у відповідності ст. 20 Закону України "Про страхування" вказав, що правила страхування за своєю природою є локальним нормативним актом для страховика і, не будучи правовим актом, не мають юридичної сили, та не є обов'язковими для страховальника. Для того, щоб ці правила стали джерелом регулювання страхового правовідношення та обов'язковими для обох сторін, вони тим чи іншим чином мають бути вписані у договір страхування. Вказане підтверджується і судовою практикою. Так, Київський апеляційний господарський суд України Постановою № 18/408-22/226 від 12 грудня 2007 року [22] (яку залишено без змін згідно з постановою Вищого господарського суду України від 12 лютого 2008 року) Рішення господарського суду міста Києва від 19 вересня 2007 року у справі № 18/408-22/226 залишити без змін а Апеляційну скаргу ВАТ "П..." без задоволення, виходячи із наступного.

17 травня 2004 року позивач (страхувальник) та відповідач (страховик) уклали договір страхування (далі – Поліс), предметом якого стало страхування транспортного засобу. Згідно п. 2 Полісу, страхування здійснюється відповідно до Правил страхування від 11 листопада 1997 року (далі – Правила 1).

18 лютого 2005 року сталася дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП) за участю застрахованого транспортного засобу. Згідно п. 2.7 Правил 1 не підлягає відшкодуванню природний знос транспортного засобу в цілому, а також окремих його деталей і вузлів. При визначенні розміру страхового відшкодування відповідач зменшив страхову суму на суму амортизаційного зносу. Позивач наполягає на незаконності такого зменшення і вимагає стягнення з відповідача коштів, посилаючись на те, що на дату укладення Полісу у відповідача діяли інші Правила добровільного страхування наземного транспорту (крім залізничного транспорту) від 09 січня 2004 року (далі – Правила 2), якими не передбачено зменшення суми страхового відшкодування на суму амортизаційного зносу. Таким чином, у спірному випадку склалася ситуація, коли на дату підписання Полісу, 17 травня 2004 року, і на дату ДТП, 18 лютого 2005 року, чинними у відповідача були і Правила 1 і Правила 2.

З огляду на вищевикладене, на нашу думку, колегія суддів, дійшла вірного висновку проте, що господарський суд першої інстанції дійшов вірного висновку, що при виплаті страхового відшкодування сторони повинні керуватися умовами Полісу та Правилами 1, які були чинними і діяли на дату його укладення.

Слід наголосити на тому, що локальне нормативне регулювання господарською діяльністю з юридичної точки зору є своєрідним елементом господарського законодавства. Зазначені акти приймаються, як правило, тими суб'єктами, статутні процедури функціонування яких вони регулюють. Джерелом юридичної сили вказаних нормативних актів є нормотворчі повноваження тих осіб, що їх видали [3, с. 37]. Кожна страхова компанія самостійно, на підставі актів законодавства, що регулюють відносини, які вона вирішила прийняти на страхування, і відповідно до ст. 17. Закону України "Про страхування" визначає в Правилах ті загальні положення, що згодом можуть бути деталізовані при укладанні договору страхування. Особливість Правил страхування, як локального нормативного акту, полягає в поши-

рені сфери їхньої дії не лише на конкретну страхову компанію (так як визначає межі її правоздатності при прийнятті на страхування конкретного ризику), а і на страховальників (за умов укладання договору добровільного страхування) [16, с.15]. Правила страхування є основною правовою формою закріплення умов добровільного страхування. Вони визначають загальні умови і порядок його проведення і є обов'язковою передумовою для укладання договору страхування певного виду (ст.15 Закону "Про страхування"), проте не є джерелами страхового права.

З метою зменшення невизначеності у взаємовідносинах сторін страхових правовідносин (страховик – страхувальник) при укладенні договорів добровільного страхування Держфінпослуг у 2009 (як державного регулятора страхового ринку на вказану дату) році було запропонована розробка типових правил страхування по наймасовіших видах добровільного страхування.

На думку Уповноваженого органу введення Типових правил покликано поліпшити якість страхових послуг і змусити страховиків "очистити" договори від юридичних прийомів, за допомогою яких вони відмовляють клієнтам у страховому відшкодуванні. Типові правила страхування – це спільні правила роботи для страховиків, в яких прописані єдині умови надання послуги, наприклад, максимальні терміни врегулювання збитків і виплат. Тобто, фактично мова іде про закріплення в Типових правилах страхування організаційної складової правовідносин із добровільного страхування, що виникають і реалізуються на підставі договору страхування.

Проте, реалії надання страхових послуг та здійснення страхової діяльності на страховому ринку України призвели до того, що страховикам вдалося відстрочити введення Типових правил, які покликані захистити клієнтів від недобросовісних дій та не партнерських правових прийомів страхових компаній, що спостерігаються у договорах добровільного страхування [2]. Анонсоване Уповноваженим органом впровадження Типових правил страхування, заплановане на початок червня 2009 було вітерміновано на не визначений строк. Основна "офіційна" причина затримки – тривалий процес розробки і подальшого узгодження Типових правил з учасниками ринку. Експерти ж вважають, що жорсткий опір страховиків викликаний власним інтересом адже якщо будуть прийняті Типові правила, багатьом із страховиків доведеться заново отримувати ліцензії, що потребує значного відволікання коштів. Саме тому страховики вслякю затягуватимуть процес ухвалення Типових правил. На нашу думку одним із засобів захисту публічного інтересу в договорі страхування є стандартизація його умов, які повинні укладатися на підставі Типових правил страхування, що дозволить уникнути випадків договірної диспропорції між учасниками страхових правовідносин, сутність якої полягає у тому, що страхувальник при укладанні та виконанні договору страхування не може впливати на його зміст [8, с. 23-38].

Повертаючись до питання страхового законодавства як джерела страхового права, які співвідносяться між собою як філософські категорії "ціле" і "частина", необхідно відзначити, що робота по його вдосконаленню ведеться безсистемно і з очевидним запізненням. Існує актуальна проблема систематизації страхового законодавства. З метою усунення хаотичності у розробленні і прийнятті законів та підзаконних нормативних актів, що регулюють страхову справу, необхідно випрацювати концепцію системи законодавства України, що регулює страхування [19].

Аналіз законодавства України про страхування свідчить про те, що одним із найважливіших чинників

розвитку страхового права та страхової діяльності, зважаючи на її велике соціально – економічне значення для нормального існування економіки країни, є становлення і розвиток нормативної бази, яка б відповідала змісту і завданням даного сегмента економіки, і забезпечувала задоволення інтересів усіх учасників страхових правовідносин.

Розгляд питання про страхове законодавство як зовнішню форму страхового права, вимагає також дослідження питання про його функції. З огляду на те, що функції страхового права є основними напрямками правового впливу на страхові правовідносини, страхове законодавство має виконувати наступні функції:

- створення конструктивної господарсько-правової концепції забезпечення програми переходу страхової діяльності до європейських і світових стандартів;
- удосконалення правового становища суб'єктів страхової діяльності та учасників ринку страхових послуг;
- забезпечення захисту прав та законних інтересів споживачів страхових послуг;
- забезпечення балансу приватних і публічних інтересів при здійсненні страхової діяльності;
- встановлення правових основ державного нагляду (контролю) за додержанням стандартів, норм і правил суб'єктами страхової діяльності;
- відповідальності за порушення норм страхового законодавства.

Законодавче закріплення, реалізація та дотримання наведених принципів страхового законодавства дозволить належним чином вирішити завдання систематизації та розвитку страхового законодавства України, що в свою чергу матиме позитивний вплив на формування страхових правовідносин у сфері господарювання.

На регулювання страхової діяльності широкий вплив мають звичаї діяльного обороту, як поза-юридичні джерела страхового права. Прийняття нового ЦК України і ГК України фактично змінило перелік джерел цивільного і господарського права. Якщо раніше таке поняття, як звичай ділового обороту застосовувався лише до зовнішньоекономічних відносин і в чітко визначених випадках до господарської діяльності, то на сьогодні сферу застосування звичаю значно розширено [20].

У римському праві вказані джерела позначалися як неписані закони. Натомість сучасна наука поіменовує їх як правові звичаї, тобто звичаї, санкціоновані державою, як правило, шляхом закріплення у відповідних нормативно-правових актах можливості використання таких звичаїв для регулювання певних відносин [30, с. 568].

Науковці виділяють наступні риси, які притаманні звичаю як джерелу права:

1) це загальновизнане правило поведінки, що склалося внаслідок неодноразового і тривалого, однакового застосування;

2) не є обов'язковою фіксація звичаю у документах, що виходить із системного тлумачення ст.7 ЦКУ.

Доктрина цивільного права [29, с. 13] за формою вираження звичаї поділяє на дві групи: 1) звичаї, що зафіксовані у відповідних документах; 2) звичаї, що не зафіксовані у відповідних документах, тобто правові аксіоми.

Доктрина господарського права наголошує на тому, що норми звичаїв є результатом практичної діяльності членів суспільства та їх спільнот при цьому під звичаєм розуміє соціальну норму, яка склалася внаслідок постійного та уніфікованого її застосування (повторення) в певній сфері людської діяльності, має правозобов'язувальну структуру, тобто визначає взаємні права та обов'язки учасників цієї діяльності, і інтерпретується ними як загальнообов'язкова для застосування (дотри-

мання) [1, с. 235].

О.А. Беяневич ґрунтуючись на системному тлумаченні норм статей 4, 7, 175 ГК та 7 ЦК вказує, що: головною умовою застосування звичаю ділового обороту як джерела господарського договірних права є відсутність в законодавстві норм, які б регулювали відповідні господарські відносини; сфера застосування звичаю ділового обороту обмежується лише майново-господарськими та організаційними відносинами за участю суб'єктів господарювання, які знаходяться у стані рівності [1, с. 243-244].

З урахуванням наведених положень законодавства та вітчизняної правової доктрини звичай ділового обороту, що є джерелом страхового права, визнається і широко застосовується в практиці страхової діяльності.

До звичаїв ділового обороту у страховій діяльності слід віднести, зокрема: Кодекс етики в страховій діяльності, який визначає правила поведінки страховиків – Члени Ліги страхових організацій України; застереження Інституту лондонських страховиків з окремих видів страхування, які використовуються в авіаційному та морському страхуванні, при страхуванні вантажів; базисні умови страхування вантажів, підготовлені Інститутом лондонських страховиків (який був заснований у 1848 році) у відповідності з нормами міжнародного права тощо.

Окремо слід зупинитися на професійній страховій термінології, зокрема: "адентум", "бонус", "ліміт відповідальності страховика", "страхове покриття", "абандон", "аджастер", "андеррайтер", "франшиза", "диспаша", "сюрвейєр" тощо. Вказану термінологію, як зазначав ще Л.А. Лунц, можна віднести до звичаїв міжнародного торгового обороту, які не є правовими нормами і джерелами права, але повинні бути прийняті до уваги при тлумаченні угод, бо у разі сумніву належить вважати, що сенс даного волевиявлення відповідає змістом, який вважається звичайним в торговому обороті [13, с. 216-217].

В юридичній літературі зверталася увага на те, що звичаї ділового обороту виступають за-собом заповнення договірних і нормативних лакун [1]. З наведеним ми погоджуємося, адже при регулюванні страхової діяльності джерела страхового права відіграють подекуди першочергову роль у регулюванні страхових правовідносин.

Що ж стосується судової практики, то, на наш погляд, вона не є джерелом страхового права. Так, В.С. Нерсесянц справедливо вказав, що автори, які дотримуються подібної позиції, не враховують той факт, що судова практика у всіх її проявах являє собою не правотворчу, а лише правозастосовчу діяльність. Зауважимо, що вітчизняна правова система є континентальною, в ній, на відміну від англосаксонської системи права, судова практика джерелом страхового права бути не може [15].

Однак роль судової практики в правовому регулюванні відносин у сфері страхової діяльності незаперечна. Судовою практикою виробляється однакове розуміння і застосування страхового законодавства судовими органами. У цьому зв'язку викликає інтерес Лист Верховного Суду України "Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування" [12]. Лист містить рекомендації для судових органів по численним актуальним і дискусійним питанням страхування, зокрема що стосуються наявності інтересу у збереженні майна, що впливає на дійсність договору страхування майна; істотних

умов договору страхування, його укладення і дійсності; співвідношення договору страхування, заяви на страхування, страхового полісу та правил страхування; відмови у здійсненні страхової виплати; суброгації; перестрахування і т.п.

Висновок. Ефективність функціонування держави пов'язана з існуванням та дією правових засобів регу-

лювання суспільних відносин, в якості яких виступають джерела права.

Зайчук О.В. та Оніщенко Н.М. вказують, що категорія "джерело права" у сучасній юридичній літературі визначає у декількох аспектах: 1) як джерело виникнення права, в контексті соціальної категорії; 2) у генетичному розумінні - як умови формування права, тобто фактори правотворчості та загальнолюдські цінності, що безпосередньо впливають на процес формування та функціонування права; 3) у юридичному значенні - як спосіб зовнішнього прояву права. Це текстуальні джерела права, які можна поділити на первинні (котрі є підставою для виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків: нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові прецеденти, релігійні норми, правові звичаї) і похідні (уточнюють зміст первинних: судові та адміністративна практика); 4) як діяльність суб'єктів суспільних відносин, в результаті якої реалізуються їх потреби і задовольняються інтереси [7].

Проте, до цього часу ні в науці, ні в правозастосовчій практиці не досягнуто єдиної думки відносно того, що розуміти під "джерелом права" [10].

Необхідність дослідження категорії джерела права визначається у двох аспектах: теоретичному і практичному. У теоретичному аспекті чітке уявлення про поняття і зміст джерел права слугує передумовою для такого ж чіткого уявлення про нерозривно пов'язані з ним і у значному ступені залежні від нього категорії і поняття, як характер і зміст права, галузь та інститут права, система прав, певним чином норма права, правовідношення. У практичному аспекті чітке уявлення про джерела права створює умови для подальшого удосконалення і відповідно підвищення ефективності правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності, воно дозволяє зорієнтувати учасників страхових правовідносин на конкретні норми права, їх закріплення, використання, вдосконалення.

З огляду на викладене науковці роблять висновок про те, що джерело права - це як заснований на принципі верховенства права легітимний спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм у легальних і доступних формах [10]. Вказане визначення джерела права цілком може бути застосовано для розуміння сутності джерел страхового права.

Перспективи подальших розвідок у напрямку повинні сприяти розробці цілісної науково - обґрунтованої теорії визначення поняття, видів, змісту та сутності джерел страхового права.

Список використаних джерел:

1. Беляневич О. А. Господарське договірне право України [теоретичні аспекти] : Монографія / О. А. Беляневич. - К. : Юрінком Інтер, 2006. - 592 с.
2. Введення Типових правил страхування відкладається від 01.07.09 року. - Дело [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://delo.ua/>
3. Вінник О.М. Господарське право: Курс лекцій / О.М. Вінник. - К:Атака, 2004. - 624 с.
4. Голушко Г.К. О системе страхового законодательства / Голушко Г.К., Дедиков // С.В. Юридическая и правовая работа в страховании. - 2006. - №1. - с. 16-35.
5. Договір про заснування європейської спільноти від 21 березня 1957 року / Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. - 2003. - № 4.
6. Договір про створення Європейського економічного співтовариства від 25 березня 1957 року / Інформаційно - правова система ЛІГА:ЕЛІТ.

7. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 688 с.

8. Защита прав потребителей финансовых услуг / отв. ред. Ю. Б. Фогельсон. - М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. - 368 с.

9. Источники страхового права [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://uristrus.narod.ru/ucheb/Strahovoe.lekcia_02.doc

10. Ісмайлов К. Ю. Конкуренція термінів "джерело права" і "форма права" / К.Ю. Ісмайлов // Європейські перспективи. - № 1 (ч.2) - 2011. - с.96 - 103.

11. Кутыгин М.А. Правовое регулирование института страхования в России: эволюция, преемственность и проблемы совершенствования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве" / Максим Александрович Кутыгин. - Ростов-на-Дону, 2007. - 31 с.

12. Лист Верховного Суду України "Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування" від 19.07.2011 року / Вісник Верховного Суду України. - 2011. - № 8 (132).

13. Лунц Л. А. Курс международного частного права. Особенная часть / Л.А. Лунц. - М., 1975. - 268 с.

14. Марченко М.Н. Источники права: учеб. Пособие / М.Н.Марченко - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. - 760 с.

15. Нерсесянц В. С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право / В.С. Нерсесянц // Судебная практика как источник права. - М., 1997. - С. 34-41.

16. Пацурія Н.Б. Правила страхування як основна правова форма закріплення умов добровільного страхування / Н.Б. Пацурія // Підприємництво, господарство і право. - 1998. - №7. - с.14-17.

17. Пацурія Н.Б. Правове регулювання страхової справи в Україні (організаційно-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 "Господарське право; арбітражний процес" / Н.Б. Пацурія. - Київ, 2000 - 20 с.

18. Пацурія Н.Б. Правове регулювання страхування та роздрібних фінансових послуг в Європейському Союзі та в Україні: порівняльно-правовий аналіз / Пацурія Н.Б., Безручко Ю.А., Белова О.А. - Київ : Центр учбової літератури, 2007. - 196 с.

19. Пацурія Н.Б. Система законодавства України про страхову діяльність / Н.Б. Пацурія // Підприємництво, господарство і право. - 2000. - № 3. - с.20-23.

20. Перспективи та практичні аспекти застосування звичаїв ділового обороту у судовій практиці [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://yurinc.com.ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=158&jid=25

21. Послання Президента України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 - 2011 роки" від 30 квітня 2002 року / Урядовий кур'єр. - 2002. - № 100.

22. Постанова Вищого господарського суду України "Про оскарження рішення Київського апеляційного господарського суду від 12.12.2007 року у справі № 18/408-22/226" від 12.02.2008 року [Електронний ресурс] Ліга: Закон. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SD080126.html

23. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перелік актів законодавства України та аспис Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації : Закон України № 1629-IV від 18 березня 2004 року / Офіційний вісник України. - 2004. - № 15 (30.04.2004). - ст.1028.

24. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : Закон України від 10 листопада 1994 року № 237/94-ВР / Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 46. - Ст.415.

25. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №18. - Ст.78.

26. Рішення Конституційного Суду України "У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну "законодавство")" №12-рп/98 від 09 липня 1998 року / Офіційний вісник України. - 1998. - №32. - ст. 1209.

27. Твердомед К.М. Законодавство про страхування в Україні в період нової економічної політики (1921-1929 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / К.М. Твердомед. - Харків, 2004. - 21 с.

28. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. - 2003. - № 11. - Ст.461.

29. Цивільний кодекс України. Коментар. / За загальною редакцією Є.О.Харитонов, О.М.Калітенко. - Видавництво "Одісей". Харків. - 2003. - 855 с.

30. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. - К.: "Укр. енцикл.", 1998. - Т. 2: Д - Й. - 744 с.

Надійшла до редколегії 11.04.13

Н. Пацурия, канд. юрид. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ИСТОЧНИКИ СТРАХОВОГО ПРАВА

*В статье исследуются вопросы определения содержания и видов источников страхового права.
Ключевые слова: источники права, законодательство, обычаи делового оборота, судебная практика.*

N. Patsuriya, Ph.D., Associate Professor
Kyiv National University Taras Shevchenko Kyiv

SOURCES OF INSURANCE LAW

*This article investigates the determination of the nature and types of sources of insurance law.
Key words: sources of law, legislation, business practices, judicial practice.*

УДК 342.51

В. Шатіло, канд. юрид. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГИ У МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено місце та роль системи стримувань і противаг в механізмі державної влади. Проаналізовано функціонування інституту Президента України та інституту парламенту крізь призму системи стримувань і противаг, визначених Конституцією України. Встановлено основні механізми взаємовідносин між главою держави та парламентом України.

Ключові слова: Президент України, парламент України, державна влада, механізм державної влади, система стримувань та противаг.

Досвід молодих демократій свідчить, що відсутність ефективного механізму державної влади було і залишається чинником протиріч і криз політичної влади. Не є виключенням у цьому контексті й Україна. У Конституції Україну визнано суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Демократія – символ соціальної справедливості, рубіж, що відділяє прогрес від реакції, тиранії і свавілля [6, с. 23]. Фундаментальною ознакою, основоположним принципом формування демократичної, правової держави є поділ влад, соціальна цінність якого полягає в унеможливленні її концентрації в руках одного суб'єкта державної влади. Принцип поділу державної влади в Україні знайшов своє закріплення в Основному Законі України: відповідно до статті 6 Конституції України [8] державна влада в країні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Водночас повноцінне функціонування державного механізму можливо реалізувати через формування ефективної системи стримувань і противаг, окреме місце в якій належить інституту Президента України як одному з вищих органів державної влади, гаранту Конституції України. Адже загальновідомо, що в умовах реформування політичної сфери українського суспільства постає проблема не лише конституційно-правового закріплення інституту стримувань і противаг, а й реалізації цього демократичного принципу в сучасній практиці. З цього приводу М. Козюбра зазначає: "Брутальний конституційний нігілізм, який пронизав практично всі структури влади, особливо її верхні ешелони, призвів до величезного розриву між юридичною конституцією, тобто її офіційним текстом, і фактично існуючою конституційною реальністю" [7, с. 9].

Отже, нині не втрачає актуальності проблема подальшої розбудови демократичних засад організації ефективної системи державної влади, унеможливлення її розбалансування, недопущення системної політичної кризи внаслідок протистояння між вищими органами державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що окремі аспекти досліджуваної проблеми були предметом наукового аналізу, зокрема історичні витоки

ідеї поділу влади досліджували С. Комаров, О. Лейст, В. Попков та інші науковці; особливості реалізації механізмів стримувань і противаг розглядали в своїх роботах Г. Арутюнян, О. Валевський, М. Дюверже, В. Журавський, В. Погорілко, І. Сало, Дж. Сарторі, Л. Силенко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко; сучасні проблеми державного управління – В. Авер'янов, В. Бакуменко, М. Головатий, В. Князев, М. Козюбра, А. Колодій, Н. Нижник, Н. Плахотнюк та інші. В контексті досліджуваної проблеми відомі праці зарубіжних вчених G. Burdeau, J. Darendorf, G. Marshal, G. Vedel, M. Vile. Водночас з огляду на наявність дисбалансів у відносинах вищих органів державної влади, що стають на перешкоді формування ефективного механізму державного управління, роль інституту Президента України в механізмі державної влади потребує більш ґрунтовного системного вивчення та узагальнення. Тому метою статті є дослідження місця і ролі інституту Президента України у механізмі державної влади.

Першим актом незалежної України, яким було визначено основні засади поділу повноважень, взаємодії і врівноваження законодавчої та виконавчої влади, став Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України. Положення цього документу знайшли подальший розвиток в Конституції України, яка була прийнята у 1996 році. В ній було закладено основний принцип розбудови правової, демократичної держави – поділу влади та визначено одну із складових його реалізації – механізм стримувань і противаг.

Відповідно до ст. 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені. Водночас, згідно зі статтею 6 Основного Закону України, він не включений до жодної гілки влади. Проте як глава держави Президент України є рівноправним органом в системі органів державної влади і відповідно до компетенції вступає з іншими органами держави у конституційно-правові відносини, які можна визначити як відносини по розподілу між ними повноважень [9, с. 79], у тому числі стримувань і противаг.

До загальних елементів системи стримувань і противаг належать: 1) різні терміни функціонування органів

